

REFRÉN: „DE MINEK?”

JUHÁSZ ERZSÉBET: *Fényben fénybe, sötétben sötétbe*.

Symposion Könyvek 48. Forum, Újvidék, 1975.

Minden esztétikailag kétes művészetnek meg kell és meg is lehet kérdőjelezni élmény-, illetve valóság alapját, amennyiben tisztában vagyunk azzal, hogy a művészetben csupán annak van létjogosultsága, ami megfelelő hőfokon van beolvasztva és megformálva, esztétikailag szervesen illeszkedik a műalkotás egészébe. A rossz műnek faktográfiai hitelességgel meghatározható valóság-alapja is mesterkéltnek, tehát jogosulatlanak hat. A bizarr fikció viszont harmonikusan nőhet mesterművé, ha ihletett kezek mintázzák formáját. Így válik hitelessé a kitalált, művészi szempontból igazá.

Ha valaki következetességnek álcázott önfeljűséggel kísérel meg bemutatni egyetlen emberi attitűdöt, mely ábrázolás formaértéke igen csak megkérdőjelezhető, akkor ez vagy azt jelenti, hogy az írói képességekkel van baj, vagy a világlátás túlzott leszűkítése láttán arra gyanakodhatunk, hogy ez az egyetlen nézőpontot meghatározó élményanyag nem olyan mélyen gyökerező és végzetes, mint amilyennek azt írója szeretné tudni, vagy arra is gondolhatunk, hogy a témafaj „nem fekszik” a művész alkotótípusának, vagy egyszerűen csak meg nem élte, át nem rezgett dolgokról szeretne írni póz, divat kedvéért. „A módszer — az átélés módja, s nincs értéke annak a történetnek, amelyet nem éltek át...” (F. Gundolf, idézi Henryk Markiewicz: *Az irodalomtudomány fő kérdései*. 18.) Ebből a meghatározásból logikusan következnek, hogy ha rossz a módszer, akkor a művészet számára nem releváns az átélés módja — végső soron a kifejezendő emberi tartalom. A műalkotásban olyannyira összefonódik a tartalom és a forma, hogy bármelyiket érezzük is nyomoréknak, a másik komponens automatikusan elveszti általa létjogosultságát. A modern irodalomtudomány nem szívesen beszél külön-külön a két hagyományos fogalomról, mert felismerte, hogy a forma is tartalom, s a tartalom bizonyos formát jelent a műben. Amennyiben a forma silány, abban az esetben az élmény, a mondanivaló, a téma, a filozófiai álláspont, a világlátás stb. értékelhetősége azonnal művészetén kívüli régiókba tolódik és csak esztétikán kívüli mércékkel: erkölcsi, lélektani, bölcséleti, tényleíró szempontból történhet. Az ellenkező esetben gúgye formajátékról kell szólnunk. A tartalom nélküli alakzat-tobzódás, szerkezet-őrület nem hozhat létre steril volta folytán művészi szempontból is értékes formákat az irodalomban. A szó, a gondolathordozó egység, az alapeleme e művészetágnak és e sajtóságánál fogva dehumanizált formákba nem szerveződhet.

Juhász Erzsébet kötete, a *Fényben fénybe, sötétben sötétbe* a kölcsönös formai és tartalmi elcsökevényesedésnek „modern” és messzire kiáltó példája. A nyelv sorvadozó hajtása bágyadtan fonódik a tartalom vékony támasztólécére. Ezek a szövegek egy egérlyuknyi világ dokumentumai, egyetlen, már a mottóban megfogalmazott téma variációi: *szemüvegem belső falán / egy másik világ — itt otthon / lehetnék, de minek*. Egyetlen bizonyítandó alaptételként visszhangzik a furcsa refrén minden sorában a könyvnek. 120 oldal szenttelen mondatainak monoton kopogása az olvasó feje bubján önkéntelenül is a Füst Milán esztétikájában említett keleti kivégzési módot idézi: a halálraíteltet három napig simogatják egy helyen, s mivel az ember alkatánál fogva nem bírja az ismétlődő ingereket, belehal a cirógatásba. Mire az olvasó átrágja magát az értekező próza kimértségével áramló monológok tömör színtelenségén, mire eljut a két legjobb szövegig, a címadó írásig és a *Bujdosóig*, addig elfásul, olvasókedve elrongyolódik. Irónónk lejárta e két sikerültebb alkotását azoknak felhígított változataival. Benne van mindaz a két említett szövegben, mit a többi textus bogozgat: a klasszikus egzisztencialista témák: az undor, a tudat önléte, a létezés esetlegessége, „saját létünknek képtelensége meg-

sokszorozva mások létének abszurdításával" (Kolozsvári Grandpierre Emil), a semmi, a tagadás, a hiány bekomponálása az életbe és az alkotásba, mint annak szerves része, Sartre híres mondatának újrhangszerelése, az „az vagyok, aki nem, s nem az vagyok, aki”, emellett villanásnyi jelzéseként megjelennek homályosan a modern próza nagy problémái: a frusztráció, a létélménykomplexus, a déjá vu, a gondolatíság megismerő erejének tagadása, a szerep és szerepjátszás, a totális elidegenedés... stb. Tudatszövegek, melyek tagadják önmagukat, interjúerők tárgyak nélkül, tájak formák nélkül, emberek minden emberi nélkül, csömör, idegesség, rezignáció, indulatlanság, tompaság, riadság — ez Juhász Erzsébet alkotásainak világa. Az egzisztencializmus szabadságra ítélt embere nála lemond cselekedeteinek vállalásáról, mint strucc dugja fejét önmaga félelmetesen unalmas, vagy mondjuk divatosabb szóval: kiégett belső világába, mely egyetlen tárgyat képezi leíró-nyafogó önlélek-búvárkodásának, ami — mellelesleg szólva — hallatlanul nehezére esik neki, mint minden egyéb. Nem mondhatnók, hogy művészre, gondolkodóra jellemző és hozzá méltó ez az emberi társaslét számtalan problémáit és harcait a kintrekedt fenékkal elintéző és megválaszoló, abszolút tagadás póza. Mert ha szerzőnk komolyan venné nihilista szolipszizmusát, akkor a legkisebb gondja is nagyobb volna annál, mint hogy műalkotásokkal ajándékozza meg a világot. Nyilvánvaló tehát, hogy pózról, számomra igen ellenszenves pózról kell tudomást vennünk. Ennek tudatában a *de minek* refrén egyfajta gúnyolódó alaphangulatot teremt, mely végül az olvasónál egyetlen kérdésbe torkollik: de minek, de minek írni?! Mert mi mondanivalója lehet egy mindentől távol álló embernek a lehető leghumanisztikusabb nyelven, a művészet nyelvén egy másik embernek, mikor „az írás neki nem több, mint különjárat, élete olykor-olykor áthatolhatatlanná szűkülő szakaszán; akinek bűvárszemüvegként feszült tudatán a lét; aki a semmibe néz hátat fordítva mindenkinek; aki követhetetlen, mint mindenki; aki sohasem érzékeli az kétségbeesett bizonyosságig, hogy kívánjon valamit; aki a végén már nem ért egyetlen szót sem, abból sem, amit neki mondtak, abból sem, amit ő mondott másnak; akinek semmit sem kell tudnia önmagáról; aki senki; aki a világon semmit annyira nem tud szeretni, mint hazugságait; aki, amit mond, önmagába véve tökéletesen képtelen és mesterkelt; akinek tudatában a lét egyetemes felidézhetlenségének tiszta élménye szorong; aki számára a létet nem lehet megélni, de megszűnni sem lehet benne; akivel, ha történik valami, nem tartozik azért az égvilágon semmilyen felelősséggel; akinek élmény az abszolút jelenténelküliség; aki számára a szavak értelme maghamisítaná a valóságot, megcsorbítaná lényegét; aki nem tud, sohasem tud mit elképzelni; aki sosem álmodik semmit; aki eszmélete vékony hártájának burka alatt, a langyos sötétben tölti legszebb napjait; aki értelmének pusztá struktúráját kívánja megőrizni; aki csak tapogatózik, mint a vakok, idegen történetek között; aki mindig kívül akar maradni; aki számára a halál rend és értelem; aki nyitott szemmel napok óta mélyen alszik; aki már gyerekkorában nem értette, miért kell neki okvetlenül játszani, szaladgálni; aki örült, ha nem kellett mozdulnia; aki számára a megszokás, minden maradás annyi, mint következetesen kiállni a taszításokat; akinek a tengeren, ha melege van (mea culpa!) úsznia kell; akinek kellemetlen, hogy figyelemmel kell kísérnie mozdulatait; aki bizonyos fiktív adatokat szolgáltat magáról; aki ujjong, ha kilobban szeméből a világ; akinek az előbb, mintha sikerült volna egy pillanatra tudomásul vennie magát; aki fél, hogyha picit is félrefordítja a fejét, eszébe fog jutni valami; akinek nem függ össze élete előbbi napjaival; aki jóformán alig tud magáról; akinek bár semmi szüksége sincs önmagára, sem környezetére, nem sok esélye van, hogy egy szép napon leszakadhatna róluk; akinek mindegy, mozdul-e, van-e agyában gondolat; aki értelme legjavát arra fordítja, hogy őrizze tényleges távolságát, amely testét elválasztja mozdulatai tartalmától”, annak nem sok szellemi energiája marad az alkotásra, nem sokat várhatunk tőle valóban.

E közlések nem meggyőzőek, nemcsak mert tudjuk, hogy szerepjátszástól van szó, valamint mert az ábrázolásmód nem suggesztív, hanem mert nem tudunk semmit e néha már közhelyekként hangzó tagadások történetéről, születéséről, kialakulásáról. Csupán tudomásul vesszük őket, mint az orvosi körletet, képtelenek vagyunk azonosulni, hisz átélni, megérteni nem tudjuk őket.

A búskomor szemléletmódot nem mondhatjuk tragikusnak, mert a tragikum küzdelmek égéstermeke és nem ab ovo dolog, mint amilyen Juhász Erzsébet lusta, kedvetlen hősenek szemléletmódja gyermekkorra óta az *És végül napjaim karcsú, tiszta szeletei* című szövegben. Szerzőnk szándékát legmaradéktalanabban a *Fényben fénybe, sötétben sötétbe*, valamint a *Bujdosó* című írásában (szándékosan kerülöm a novella, vagy elbeszélés kifejezéseket, mert véleményem szerint a kötet anyagának nem sok köze van hozzájuk) sikerült megvalósítania. Az előbbiben, amellet, hogy pontosan kifejezi magatartásformájának elméletét, bizonyos szép írói kvalitásokat is megcsillant (fény—árny játék a szobában), az utóbbiban pedig rálelt egy apropóra, mely találó szimbólummá érik — a fotomodell kötelező személytelensége étellel tölti meg, emberközbe hozza a különben elvont monológépikát. Gátló sablonjaitól írónk most sem szabadul: fekete—fehérben lát és ábrázol, dimenziók nélkül, síkban. Nyelve nem engedi magába a képzeletet, sehogyan sem tudunk a rideg mondatok mögé férközni. Az alkotó képzelet és gondolat számára siralmasan kicsi e táj, aki a történet, a leírás a gondolatok merész suhanásának, az érzések szubtilis ábrázolásának szerelmese, az nem kap érdemleges olvasmányélményt ezt a könyvet olvasva. Az említett két írás megérdemli, hogy kötetben tegyék őket közzé, de nem úgy a többi. S ez kevés. Értémezésem szerint elsősorban arra hivatott egy könyv, hogy egy kiteljesedett és mélyülő írói világot reprezentáljon. A mondanivaló nélküli önvalóalkotás nem tarthat igényt a közönség érdeklődésére.

Nyilvánvaló, hogy az ellenművészet egy fajtájára kell ismernünk Juhász Erzsébet szövegeiben. Tudatosítanunk kell, hogy az ellenművészet csak addig létjogosult, míg a művészet hatáskörét gazdagítja, eszköztárát gyarapítja, míg új formában igyekszik hatni az emberre. tehát míg a művészet értelmét és célját szolgálja, oly módon, hogy szembefordul annak megcsontosodott formáival, hogy a kliséket megtagadva új alakzatokat teremtsen. De mindezt mindig a művészetért és az emberért teszi. Amikor azonban átértékelésből öncélú tagadás lesz a pusztán tagadásért, amikor el akarja vitatni az ember legnemesebb önkifejezésének értelmét, akkor a l'art pour l'art ellenkező előjelű ikerfogalmává formálódik. Ugyanolyan impotens lesz, ha elveszti közölnivalóját, mint a betokosodott, szmokingban feszítő szabványművészet, ami ellen lázadt. Mint már említettem, aki komolyan gondolja a lét, az ember. a művészet értelmének tagadását, annak nyilvánvalóan nincs szüksége az artistikumra, hogy azt kifejezze (hisz tagadja, szabadulni igyekszik tőle), aki viszont tollat, illetve könyvet vesz a kezébe, az eleve tanúbizonytságot tesz igényéről.

Á parnasszisták annak idején a tett helyett az esztétikai tettet választották. Műalkotásaik tökélyében éltek. Szerzőnk már alkotásaitól sem akar semmit: csupán különjáratok azok... Talán, mint emberi magatartás még tolerálható ez az attitűd, ám mint a XX. században élő művészt, aligha.

Azt mondják, rossz művekről gyilkoló kritikát írni nem fényes haditett. A kritikus szellemességét, fölkészültségét komolyabb porondokon mutassa be. Ennek tudatában írtam kritikám, mégis elég gorombára sikerült. Persze semmi jogom ahhoz, hogy bárkitől is elvitassam az írás jogát. Juhász Erzsébet alkotásai közölhetők, sőt el is olvashatók hébe-hóba, csupán egy nagy bajuk van: nemigen tartoznak másra, mint írójukra. Művei nem próbálnak meg választ adni egyetlen lényeges emberi kérdésre sem. Kiadásuk már annál inkább közügy! Kiadópolitikánkban nem árt néha figyelembe venni az olvasó, az olvasottság szempontjait is. Az az újdonság, mit irodalmunkba szerzőnk hozott, nem jelent valami elementáris innovációt. Gion Nándor és Tolnai Ottó szövegeiben látom forrásait műveinek. Különben is az új tudommal nem esztétikai kategória. Legfőbb irodalomtörténeti. Ahogyan nem hajbókolunk fenntartás nélkül klaszikus formák előtt, úgy avangarde alakzatok előtt sem kell hasra esnünk, bármennyire is szívesen látnánk irodalmunkban termékenyítő részarámlatukat. Szándék, akarat, kísérletezgetés mind-mind mellékes, az egyedüli, ami értékelhető, a megalkotott konkrét érték. Ebben Juhász Erzsébet könyve igen szegény.

KOPECZKY CSABA